

Byggnadssten i Sigtuna stad

**Inventering och
dokumentation av
bearbetad byggnadssten i
Sigtuna stad.
Ettapp 1: Sigtuna Museum**

Anders Jonsson

Rapport Arkeologisk förundersökning

Byggnadssten i Sigtuna stad

**Inventering och dokumentation
av bearbetad byggnadssten i
Sigtuna stad.
Etapp 1: Sigtuna Museum**

Anders Jonsson

Meddelanden och Rapporter från Sigtuna Museum nr 54

Sigtuna Museum

Stora Gatan 55
193 30 Sigtuna

sigtunamuseum@sigtuna.se
www.sigtunamuseum.se

Omslagsbild: Sten från lapidarium, ID 008.

Produktion: Sigtuna Museum

Text: Anders Jonsson

Foto: Anders Jonsson om inget annat anges

Form/layout: Jacques Vincent

Tryck : Sigtuna Museum 2012

ISBN : 978-91-86292-18-8

Innehåll

Sammanfattning	5
Bakgrund	7
Kort om Sigtunas kyrkor	9
Metod	11
Resultat	13
Material	
Bearbetning	
Uppmärkning	
Avslutning	17
Referenser	19

Figur 1: Sigtuna museum, lapidarium, friliggande, grupp 2, ID 113-118.

Figur 2: Sigtuna museum, lapidarium, friliggande, grupp 1, ID 119-122.

Sammanfattning

Sigtuna Museum har under perioderna juli 2007 samt december 2007/ januari 2008 utfört en inventering av bearbetad byggnadssten som ingår i museets samlingar. Inventeringen utgör en del av ett större forskningsprojekt benämnt "Sigtunas tidigmedeltida kyrkor i arkeologisk belysning" och har följaktligen fokuserat på byggnadssten med förmodat kyrkligt ursprung. De aktuella stenarna har i samband med inventeringen dokumenterats i ord och bild samt registrerats i en databas. Stenarna har också märkts upp med ID-nummer enligt en nyupprättad nummerserie. Museet avser i förlängningen inventera och dokumentera all bearbetad byggnadssten som finns spridd runt om i Sigtuna stadskärna. Det här avrapporterade arbetet utgör en första etapp av en sådan större inventering.

Syftet med inventering och dokumentation har varit att samla in så många fakta som möjligt om varje enskild sten, för att i ett senare skede av forskningsprojektet göra det möjligt att formulera mer konkreta frågeställningar till materialet. I den här aktuella etappen av inventeringen har 194 byggnadsstenar undersökts och dokumenterats. Av dessa fanns 122 stenar samlade i det s.k. lapidariet beläget i Sigtuna museums trädgård. Övriga 72 stenar fanns samlade i museets nedre magasin.

Fig 3: Sten ID 041

Fig 4: Sten ID 051

Bakgrund

Belägg och indikationer tyder på att det funnits minst 8 till 11 olika kyrkor och kyrkliga institutioner i Sigtuna under medeltiden (Wikström 2006 s. 224). Den samlade kunskapen om dessa kyrkor och kyrkliga institutioner är dock relativt begränsad och grundar sig främst på ett ibland motsägelsefullt skriftligt källmaterial, samt på konst- och arkitekturhistoriska studier av de lämningar som fortfarande är synliga ovan mark. Vissa arkeologiska insatser har gjorts i och kring kyrkorna, men dessa undersökningar har i de flesta fall haft en begränsad omfattning.

År 2001 inledde Sigtuna Museum ett forskningsprojekt kring stadens kyrkor vilket fick namnet ”Sigtunas tidigmedeltida kyrkor i arkeologisk belysning”. Projektets främsta målsättning var att med hjälp av ett antal begränsade arkeologiska undersökningar försöka besvara flera grundläggande frågeställningar rörande det tidigmedeltida Sigtunas kyrkotopografi. Inledningsvis stod kyrkoruinen S:t Olof i fokus och mindre arkeologiska undersökningar utfördes i anslutning till ruinen under åren 2001, 2002 och 2004 (Wikström 2006 s. 227).

Som en del i forskningsprojektet planerades också en inventering av bearbetad byggnadssten som finns spridd runt om i Sigtuna stad. Stenarna förmodas i de flesta fall härröra från någon av stadens raserade medeltidskyrkor, men fungerar idag istället som exempelvis trappstenar och syllstenar på olika platser i staden. Den största koncentrationen bearbetad byggnadssten återfinns dock i Sigtuna Museums egna samlingar. Dessa stenar har i samband med att de under 1900-talet förts till museet i de flesta fall registrerats och beskrivits i en s.k. lappkatalog samt försetts med en uppmärkning, ett så kallat SF-nummer. Med åren har stenarnas uppmärkning kommit att bli allt svårare att tyda och känd kunskap har därmed riskerat att gå förlorad. Som en följd av detta förhållande har inventeringens första etapp fokuserat på byggnadssten som ingår i museets egna samlingar.

Fig 5: Vid processionsvägen. Under medeltiden var kyrkorna sannolikt putsade med en någorlunda slät yta, både exteriört och interiört, vilket gav ett helt annat intryck än dagens "gråstenskyrkor". Illustration av Jacques Vincent

Kort om Sigtunas kyrkor

Närvaron av flera romanska stenkyrkor är ett utmärkande drag för de äldsta skandinaviska stadsbildningarna. Sigtuna är inget undantag på den punkten, men exakt hur många kyrkor och kyrkliga institutioner det funnits i staden under medeltiden är inte känt. Dagens kunskap om stadens medeltida kyrkors antal, placering samt byggnadsmaterial ser mycket kortfattat ut så här, från väster till öster:

Hospitalet/S:t Göran: Ett hospital samt ett kapell med namnet S:t Göran finns omnämnt i medeltida skriftligt källmaterial. Dessa skall båda ha varit uppförda längst västerut i staden och kan möjligen ha varit delar av en och samma enhet. Några fysiska lämningar efter ett hospital och/eller ett kapell har dock inte påträffats i området (Wikström 2006 s. 228).

S:t Per: Belägen på en höjd väster om stadskärnan och bevarad som ruin. Romansk kyrka med murverk av gråsten och enstaka inslag av sandsten. Kyrkans sandstensdetaljer har bedömts som sekundära i murverket, möjligen härstammande från en större ombyggnation under 1220-talet (Redelius 1975 s. 86).

Oidentifierad kyrka, kvarteret Kållandet: I kvarteret Kållandet, strax öster om S:t Per, har vid några tillfällen gravar påträffats. Några spår efter en kyrkobyggnad finns dock ej belagt på platsen (Wikström 2006 s. 226).

Oidentifierad kyrka, kvarteret S:t Nicolaus: I kvarteret S:t Nicolaus och angränsande kvarter har stora delar av en tidigmedeltida kyrkogård undersökts. Där har också framkommit fragmentariska rester efter en grundmur, preliminärt tolkad som spår av en kyrkas södra långhusvägg (Wikström 2006 s. 226).

S:t Nicolaus: Belägen strax öster om kvarteret S:t Nicolaus, inga lämningar synliga ovan mark. Kyrkan är känd från historiskt kartmaterial och skriftliga källor. Skall ha varit uppförd av sandsten (Tesch, S. 2001 s. 31).

Kyrka, kvarteren S:t Gertrud/Urmakaren: Kyrkolämning söder om S:t Nicolaus på Sigtuna Museums tomt. Känd från arkeologiska undersökningar. Lämningen är inte synlig ovan mark men kyrkans plan är känd och finns markerad i museets gräsmatta. Murade grundmurar av gråsten (Wikström 2006 s. 227).

S:t Lars: Ruin belägen öster om S:t Nicolaus. Endast delar av västtornet är bevarat ovan mark. Kyrkan har varit uppförd av gråsten (Wikström 2006 s. 226f).

S:t Olof: Ruin belägen öster om S:t Lars och omedelbart väster om Mariakyrkan. Romansk kyrka med murverk av gråsten och enstaka inslag av sandsten. Tegelpartier i centraltornet, dessa har möjligen tillkommit under 1500-talet (Tesch 2006 s. 213f).

S:t Maria: Dominikanerkonventets kyrka uppförd omedelbart nordöst om stadskärnan under 1200-talets första hälft. Mariakyrkan är idag stadens enda medeltidskyrka som fortfarande är i tjänst. Bortsett från grund och sockel uppfördes S:t Maria helt i tegel. Övriga konventsbyggnader belägna söder om kyrkan revs under 1500-talet (Tesch & Vincent 2002 s. 32, 42).

Utöver ovan nämnda kyrkor finns det mer eller mindre tydliga indikationer på att det funnits ytterligare någon eller några kyrkor i staden. Bland annat har det i kvarteret Magistern direkt öster om den medeltida stadskärnan påträffats gravar med kalkbruk i fyllningen, något som indikerar en stenkyrka på platsen (Wikström 2006 s. 228).

Fig 6: Sten ID 001. Dopfuntsämne. Ovanpå.

Metod

Samtliga i inventeringen ingående stenar har beskrivits ingående samt fotograferats ifrån minst två olika vinklar. Beskrivningen består av måttuppgifter samt uppgifter om stenarnas uppmärkning, material, bearbetning och ursprung. Dokumentationen har lagts in i en databas för att uppgifterna skall vara lätt tillgängliga inför framtida forskningsinsatser. Samtliga gjorda iakttagelser har noterats, även om de varit osäkra och därför markerats med ett frågetecken i databasen.

I samband med inventeringen har en helt ny nummerserie upprättats där samtliga stenar fått ett nytt unikt nummer, ett så kallat ID-nummer. Stenarna har märkts med det nya ID-numret med hjälp av hobbypensel och betongfärg. I de fall en äldre uppmärkning varit synlig så har denna inte målats i, utan endast noterats i dokumentationsmaterial och databas.

Fig 7: Sten ID 001. Dopfuntsämne. Från sidan.

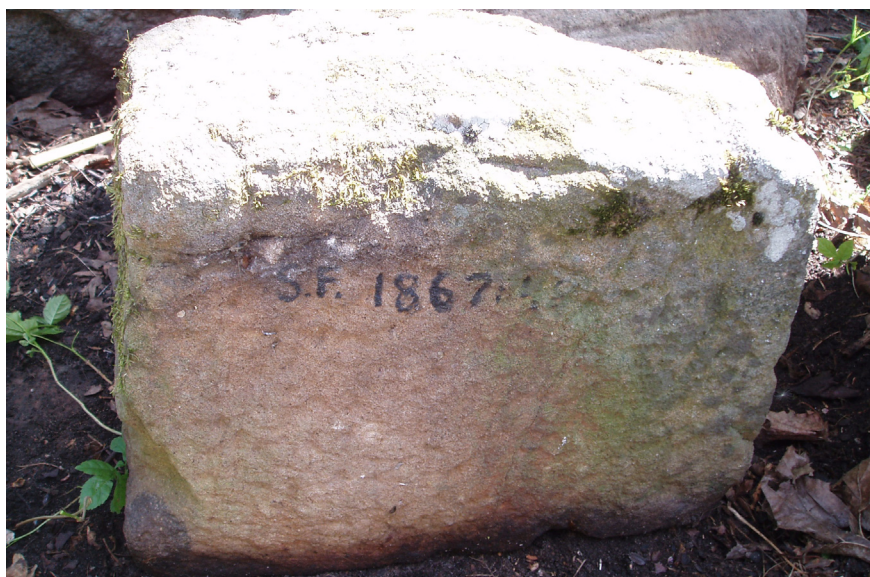

Fig 8: Sten ID 067. Ett exempel på äldre uppmärkning

Fig 9: Sten ID 104. Ett exempel på ny uppmärkning

Resultat

Majoriteten av de stenar som ingår i museets samlingar har inventerats i denna första etapp. Enstaka stenar i samlingarna som inte varit placerade i museets lapidarium eller nedre magasin återstår dock att inventera. Sammanlagt har 194 byggnadsstenar berörts av inventeringens etapp 1.

Uppmärkning

Flertalet av stenarna i museets samlingar har som tidigare nämnts varit försedda med en äldre uppmärkning, ett så kallat SF-nummer där SF står för Sigtuna Fornhem, ett äldre namn på Sigtuna Museum. Dessa SF-nummer har (förutom bokstäverna SF) bestått av 4 till 6 siffror och relaterat till en motsvarande numrering och beskrivning i den s.k. lappkatalogen i museets arkiv.

Vid inventeringen visade det sig att majoriteten av de undersökta stenarna inte längre hade några spår kvar av en äldre uppmärkning. Endast 69 av totalt 194 stenar hade spår av en sådan uppmärkning och bland dessa var texten i 29 fall helt eller delvis oläsbar. En tydligt läsbar text kunde alltså endast konstateras på totalt 40 stenar. För 37 av dessa stenar rörde det sig om ett läsbart SF-nummer, medan det i 3 fall rörde sig om en bokstav/sifferkombination av okänd betydelse.

Bland de stenar som hade en delvis läsbar uppmärkning har det i några fall gått att relatera inventerade stenar till nummer i lappkatalogen genom att jämföra den läsbara delen av stenens nummer med mått och beskrivning för stenar med liknande nummer i lappkatalogen. I de fall dylika konstateranden gjorts har dessa noterats i databasen under rubriken: uppmärkning.

Material

Inventeringen har inneburit en första grundläggande identifiering av stenarnas material/bergart. Stenarna har delats in i någon av följande kategorier: sandsten, kalksten, gråsten (granit/gnejs). I ett senare skede av projektet kan det bli aktuellt med en grundligare undersökning av stenarnas material utförd av geologisk expertis, detta främst för att bestämma respektive bergarts geografiska ursprung.

Av de 194 stenar som dokumenterats kunde 193 delas in i någon av ovan nämnda kategorier. Det inventerade stenmaterialet visade sig bestå av totalt 127 sandstenar, 35 kalkstenar och 31 gråstenar (granit eller gnejs). Den 194:e ”stenen” visade sig vid närmare granskning vara en recent kopia av en byggnadssten, tillverkad av betong. ”Stenens” ursprung är inte känt.

Bearbetning

Materialet har i samband med inventeringen delats in i fyra olika grupper utifrån hur noga stenarna har bearbetats. Vanligen har en och samma sten fått olika bearbetning på olika sidor och indelningen utgår från respektive stens mest välbearbetade sida/sidor. De fyra kategorierna som använts är: kluven, tuktad, släthuggen och slipad. Termen tuktad avser en enklare tillhuggning av en sten, där stenen inte huggits slät nog att exponeras i ett specifikt arkitekturelement så som en portal eller liknande. Med termen släthuggen avses däremot en sten där minst en sida givits en slät ytbehandling avsedd att exponeras, exempelvis i en portal. Stenar huggna i rent dekorativt syfte förefaller saknas i materialet och det har därför inte ansetts relevant att göra en indelning i kategorierna byggnadssten respektive ornamentsten.

Det kan konstateras att majoriteten av de inventerade stenarna ursprungligen huggits för att ingå i specifika arkitekturelement så som pelare, portaler, socklar, fönsteromfattningar och liknande. Hela 174 av 193 stenar har kategoriserats som släthuggna och ytterligare 3 stenar har kategoriserats som slipade. Av dessa 177 noga bearbetade stenar har 44 fått en eller flera fint profilerade sidor. 27 av de profilerade stenarna har utifrån form och material (kalksten) tolkats som delar av masverk. Endast 16 av 193 stenar har kategoriserats som enkelt bearbetade, d.v.s. kluvna eller tuktade. Dessa stenar tolkas som ofullbordade ämnen, alternativt enkel murverkssten.

I samband med inventeringen har eventuella huggspår på stenarna studerats och dess förekomst noterats i databasen. På hela 131 av stenarna gick det att urskilja huggspår, men i en del fall var dessa att betrakta som mycket otydliga. Ett försök till en enkel indelning av de tydligare huggspåren har gjorts. På 45 stenar förekommer huggspår vilka tolkas som spår efter bredmejsel. På 12 stenar förekommer huggspår vilka tolkas som spår efter spets/pik-mejsel. I ett fall noterades spår efter tandad mejsel.

Fig 10: Sten ID 089 med huggsspårer

Fig 11: Profilerad sten ID 008

Avslutning

Den här avrapporterade inventeringens första etapp har dokumenterat ett stenmaterial med betydande kunskapspotential. De inventerade stenarna visar formmässigt upp stora variationer och majoriteten av stenarna kan kategoriseras som arkitekturelement, snarare än enkel murverkssten. Materialet har följaktligen stor potential för att bidra med ny kunskap rörande utformningen av de byggnader stenarna en gång i tiden utgjort en del av. Många av stenarna uppvisar dessutom tydliga hugg- och slip-spår, något som även öppnar upp för frågeställningar rörande medeltida stenverktyg och hantverkstradition.

En majoritet av de inventerade stenarna har förts till Sigtuna museum under 1900-talet. Uppgifter om stenarna har vanligen registrerats i museets lappkatalog, men informationen som nedtecknats är generellt kortfattad och består främst av måttuppgifter samt en enklare beskrivning av respektive sten. Endast i ett fåtal fall har information registrerats angående stenarnas fyndplats, så som exempelvis namnet på ett kvarter. Då de flesta stenarna idag dessutom saknar äldre uppmärkning som relaterar till lappkatalogens nummerserie blir resultatet att mycket få stenar kan knytas till bestämda platser i staden. Denna bristande information angående stenarnas fyndplatser och fyndomständigheter är materialets främsta svaghet och kommer göra det svårt för framtida forskare att knyta enskilda stenar till specifika kyrkor/kyrkplatser.

Referenser

Redelius, G. 1975. Sigtunastudier. Historia och byggnadskonst under äldre medeltid. Lidingö.

Tesch, S. 2006. På fast grund. Om det äldsta stenkyrkobyggandet i Sigtuna. I: Hikuin 33. Kirkearkaeologi i Norden 8. Vest-Agder.

Tesch & Vincent 2002. Vyer från medeltidens Sigtuna. Stockholm.

Wikström, A. 2006. Den svårfångade kronologin. Om gravstratigrafi och problem med dateringen av Sigtunas tidigmedeltida kyrkor. I: Hikuin 33. Kirkearkaeologi i Norden 8. Vest-Agder.

